

De jaren van Maarten van Traa

‘Mancher Tod beschliesst eine Biografie als Geschichte einer Epoche.’
Vrij naar Eva Illouz, in *Die Zeit*, 8 januari 2015

Willem van Bennekom

De jaren van
Maarten van Traa

Boom – Amsterdam

Afbeelding omslag: In overleg met Joop den Uyl tijdens de PvdA-partijraad, 1980
(Foto: Vincent Mentzel, PvdA-collectie, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam)

Omslagontwerp: Bart van den Tooren, Amsterdam

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland, Amsterdam

© 2015 Willem van Bennekom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Tenzij anders vermeld zijn de afbeeldingen afkomstig uit privéarchieven.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Boom.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

ISBN 9789089536419

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

* * *

INHOUD

Vooraf	
21 oktober 1997	7
Hoofdstuk 1	
Jeugd	15
Een kind van de bevrijding – Rapenburg 94 – Den Haag	15
Familie, ouders	31
School – Groningen en Leiden	49
Student	64
Hoofdstuk 2	
<i>Wanderjahre</i>	81
Parijs – ‘Les événements’	81
Delphine	101
De Nieuwezijds – New York – De VPRO	113
‘Vastberaden etc.’	135
De keus voor Den Uyl – <i>Le Monde</i> – 26 April 1979	141
Hoofdstuk 3	
Secretaris is crisistijd	165
Het bureau, de dossiers, de mensen	165
Tussen de linies: Mitterrand, de DDR, Charta 77	186
Israël en Zuid-Afrika	220
De kruisraketten: veiligheid volgens Van Traa	245
De prijs van het isolement	296

I N H O U D

Hoofdstuk 4	
De komst van Sybout	313
Hoofdstuk 5	
Het Binnenhof	333
Debuut – Wim Kok – De dood van Joop den Uyl	333
De immigratiediscussie – Het dilemma van Max Weber	360
De val van de Muur – De expeditie naar het Balticum	374
Hoofdstuk 6	
Andrée & Maarten en Andrée	401
Hoofdstuk 7	
De hitte des daags	415
Kok, Kosto en Van Traa	415
De bijna-eclips van de UNHCR en de tas die door het raam ging	428
Militaire missies – De weg naar Srebrenica – Gevolgen	443
Hoofdstuk 8	
De IRT-enquête	477
Wat een bende!	477
Nabranden	504
Hoofdstuk 9	
Terug in de arena	513
De mensenrechten – Voorbij de Waterlinie – Bolkestein	513
Twijfel en weemoed – Het einde	536
Verantwoording	551
Noten	555
Geraadpleegde bronnen	565
Personenregister	581

* * *

V O O R A F

21 oktober 1997

Voor iemand in de kracht van zijn leven komt de dood per definitie te vroeg. De dood op de snelweg van Maarten van Traa, in de vroege avonduren van 21 oktober 1997, kon door velen niet of nauwelijks worden geaccepteerd. Hij was maar 52 – zijn dood was ‘oneerlijk’. Dat gevoel werd versterkt omdat de overledene in de publieke verbeelding had geleefd als een held van zijn tijd. Een ridder met eigenaardige trekken, maar toch: een held. Hij ‘verdiende’ het dus niet om te sterven. Zeker niet op deze manier. Banaal. Alleen. Terwijl hij nog maar enkele jaren daarvoor, na een soort kruisweg in de politiek, in Andrée van Es het geluk van zijn leven had gevonden. Het was die combinatie van omstandigheden die een gevoel teweegbracht dat er iets onzegbaar wreeds was gebeurd. Dit kón gewoon niet. Het deed Jacques Wallage, de fractieleider van de PvdA, zich afvragen: ‘Hoe kan mij dit zo diep raken?’¹ De dramatiek van het einde vormde ‘onvoldoende verklaring voor de weerklank die zijn dood heeft gehad’, schreef *NRC Handelsblad* op 23 oktober 1997. Speelde wellicht een rol dat men onbewust aanvoelde dat deze dood het eind van een tijdvak markeerde?

7

Maarten van Traa werd ‘apart’ gevonden, maar authentiek. En wat minstens zo belangrijk was: hij liet het *zien*. ‘(Hij) leed zichtbaar als de menselijke waardigheid in het gedrang kwam’, zei Wim Kok op 23 oktober 1997

in de Tweede Kamer. Daarmee was hij eigenlijk een soort pendant van Pim Fortuyn. Niet alleen wat authenticiteit betreft – volgens Piet de Rooy hét kenmerk van de moderne politicus als hij wil slagen² –, maar ook in andere opzichten. Voor velen was zijn grijze kuif iconisch. ‘Sa tignasse’ (zijn haardos), zoals Alain Franco in *Le Monde* schreef. De ‘voorbeeldigheid’ van Maarten van Traa was van dien aard dat de cartoonist Opland er een liefdevolle buiging voor maakte. Kortom, voor velen van zijn generatie was Maarten van Traa het gecanoniseerde fatsoen. Hij was ‘het geweten tout court’, schreef zijn vriend Max Arian in *De Groene Amsterdammer*. Maarten was ‘de sociaal-democraat die wij allen behoren te zijn’, aldus Jan Pronk. Op deze typering en voorstellingen wordt nog teruggekomen. Behalve het verlies tekenden ze ook de behoefte aan een haast manicheïsche held. Hoe kwam dat? Was het omdat Maarten van Traa leek dóór te gaan terwijl anderen van zijn generatie – ook in zijn eigen partij – langzamerhand van kleur verschoten? In elk geval leken talloze rouwenden ervan overtuigd dat de overledene gestreden had tegen de machten van de duisternis. En niet maar zo’n beetje, of alleen op zondag, maar voluit, steeds. Als een moderne Sint-Joris.

Die 21ste oktober 1997, de laatste werkdag, kan nauwkeurig worden gereconstrueerd. Het was een dinsdag. Overdag was hij in Den Haag, in de Kamer. Het was de vaste dag waarop moest worden gestemd, maar het was ook een dag vol emotie en *suspense*. Om te beginnen legde hij de laatste hand aan het verslag van een hoogst verontrustend gesprek dat hij de vrijdag daarvoor met de Leeuwarder advocaat-generaal S. Zwerwer had. Zwerwer was de magistraat die in 1996 door het college van procureurs-generaal was aangesteld om de zogenaamde losse eindjes in de IRT-affaire te ontrafelen. Het gesprek had Van Traa in zijn vermoedens bevestigd: ‘zijn’ Parlementaire Enquêtecommissie had in 1995 alleen het topje van de ijsberg gezien.

8 Een van de ontmoetingen die Van Traa ’s morgens had, was die met de latere werkgeversvoorzitter Jacques H. Schraven, in 1997 nog president-directeur van Shell Nederland. Het was de eerste dag van diens tweedaagse ‘stage’ bij de PvdA-fractie. Meer dan elders verwachtte hij er geprofileerde opvattingen. Zeker over het mensenrechtenbeleid, voor Shell een onderwerp van groot belang. Van het aandeel van Van Traa in de discussies staat Schraven bij dat die zich beschouwend uitte, afwegend. Niet als iemand die meteen zei hoe het zat. De Shell-directeur, die ook in Venezuela en Argentinië had gewerkt en coauteur was van de gedrags-

code van zijn bedrijf, zag uit naar de tweede dag. Eerder dat jaar had Van Traa in de Kamer immers scherpe woorden gebruikt over de houding van het kabinet-Kok jegens China. Wat zou hij van Shell in Nigeria vinden? Dezelfde avond verscheen zijn overlijdensbericht in de ether. Ook zonder verdere toelichting was het Schraven duidelijk dat het vervolg van de stage moest worden opgeschort. Dit was geen tijd voor 'business as usual'. In de ochtenduren van 22 oktober vroeg hij het fractiesecretariaat hem te willen verontschuldigen.

Voor iemand die niet in het toeval gelooft, zal het niet toevallig zijn dat bijna alle grote thema's die Maarten van Traa gedurende zijn ruim elf jaar in de landspolitiek bezig hadden gehouden, ook op die laatste dinsdag aan bod kwamen. Later die middag wijdde hij zich namelijk aan het vluchtelingenvraagstuk. Vlak voor het weekend was door of vanwege een centraal punt in of bij de leiding van het kabinet-Kok aan enkele betrokkenen een non-paper toegestuurd. Het stuk was voorzien van de titel 'Een dreigend debacle'.³ De teneur was dat naar aanleiding van het toegenomen aantal asiolverzoeken van Irakezen en Afghanen dreigde wat in de notitie een nieuw 'debacle' werd genoemd. Met de aantallen asielsezoekers was het al eerder, met name ten tijde van de Bosnische crisis, drastisch uit de hand gelopen. De schrijver van de notitie vond dat er subiet maatregelen moesten worden getroffen.

In zijn commentaar aan de medewerkers van premier Kok nam Van Traa het standpunt in dat een stijging van het aantal aanvragen op zichzelf geen wijziging van beleid rechtvaardigde. Dat had hij steeds betoogd – al vanaf 1987, tijdens zijn eerste Kamerdebat over dit onderwerp. In plaats van de paniekerige benadering die uit het non-paper sprak, moest eerst maar eens een nieuw ambtsbericht over Irak worden opgemaakt. Misschien was de situatie in dat land bijvoorbeeld wel verergerd. Ook diende nagegaan te worden of het klopte dat, zoals de notitie stelde, in het verleden 'te snel' verblijfstitels waren afgegeven. Hij nam geen blad voor de mond. 'Hypocriet' was het om de nadruk te leggen op mensensmokkel als 'criminaliteit'. En het was 'antireclame' voor het Nederlandse asielbeleid, schreef hij, als werd besloten – wat in de notitie werd voorgesteld – de bestaande procedures te gaan rekken om Nederland voor aspirant-asielzoekers minder aantrekkelijk te maken.

Het is onbekend wat het lot van het document was. Dat doet voor dit boek ook niet ter zake. Van belang is dat hij letterlijk tot in zijn laatste uren bezig was met de rechtsbescherming van vluchtelingen en asielsezoekers.

Ook over zijn laatste uren in de Amsterdamse Michelangelostraat kunnen enkele bijzonderheden worden opgetekend. Zoals de dag een gewone werkdag was geweest, leek ook de avond relatief gewoon te worden. Met dien verstande dat Maarten nog even weg moest: hij had een spreekbeurt voor de PvdA, afdeling Haarlem. Wat de avondpauze bijzonder maakte, was dat zijn dochter een paar dagen over was. Julie van Traa, kort daarvoor 24 geworden, liep stage in Parijs in de journalistiek. In haar herinnering was die avond vooral speciaal omdat haar vader ruim de tijd voor haar nam. Dat deed hij vaker, maar juist toen had ze het nodig. Allen aan tafel, Andrée van Es, haar zoontje Julien Simmons en ook Julie, bewaren aan dat maal dan ook de herinnering van saamhorigheid en intimiteit. Maarten liet zich niet opjagen. Ook niet door die spreekbeurt. Dan maar iets te laat. Ook dat typeerde hem. Gedronken werd er nauwelijks. Dat lag ook niet voor de hand: hij moest nog rijden, en dan die bijeenkomst nog. Het was ongeveer kwart voor negen toen hij de deur achter zich dichttrok.

Uit het op 31 oktober 1997 afgesloten ambtsedige ‘proces-verbaal van bevindingen’ blijkt dat die avond – het was droog en donker, en het zicht was goed – op de A10 in de richting van het knooppunt Badhoevedorp ter hoogte van hectometerpaal 1.1 op de linkerrijstrook een verlicht rood kruis op een matrixbord was aangebracht. Boven de tweede rijstrook bevond zich een dwangpijl die naar rechts wees. De matrix gaf een maximumsnelheid van 50 km per uur aan. De aanwijzingen hielden verband met wegwerkzaamheden. Hoe lang de mededelingen er al hingen, is niet bekend, maar in ieder geval had zich op de tweede rijstrook op dat moment een rijtje langzaam rijdende auto’s gevormd. Bij de kettingbotsing die tot de dood van Van Traa leidde, waren uiteindelijk drie auto’s betrokken. De voorste had kennelijk nog op tijd vaart geminderd en tijdens het remmen de waarschuwingslichten aangezet. De tweede deed hetzelfde, maar had blijkbaar net niet voldoende afstand gehouden: een botsinkje met zijn voorligger kon niet worden voorkomen. Pas bij de derde auto, de Citroën BX van Maarten, liep het fout. Vreselijk fout. Om een of andere reden – alcohol was het niet, ook het proces-verbaal vermeldt expliciet: ‘alcoholgebruik: nee’ – moet hij niet goed hebben opgelet en onvoldoende afstand hebben gehouden. Remsporen konden niet worden vastgesteld. Volgens het proces-verbaal minderde Maarten nauwelijks vaart en botste hij ‘met hoge snelheid’ op de achterkant van de Saab die zojuist voor hem tot stilstand was gekomen. Vermoedelijk had hij, aldus het proces-verbaal, op het laatste moment nog geprobeerd een botsing te voorkomen door

naar links uit te wijken. Tevergeefs. Door de botsing liep het rechtersporwiel van de auto vast, stak de Citroën met een haakse bocht twee rijstroken van de A10 over, om vervolgens frontaal in botsing te komen met de vangrail rechts. Het moet minder dan een paar seconden in beslag hebben genomen. Het was ongeveer negen uur.

Na de komst van politie en hulpdiensten werd vastgesteld dat Maarten van Traa geen autogordel om had. Ook als dat wel zo was geweest, had hij de klappen waarschijnlijk niet overleefd. Toch was hij niet eens op slag dood. De eerste automobilist die ter plaatse was, iemand die uit de richting Coentunnel kwam en niet bij de botsing was betrokken, constateerde ernstige verwondingen, stelde vast dat er nog pols en hartslag was en probeerde eerste hulp te verlenen. Het baatte niet, ook niet nadat het slachtoffer naar het VU-ziekenhuis was gebracht: om 22.23 uur constateerde de trauma-arts officieel de dood. Als oorzaak van overlijden werd vermeld: 'uitgebreide orgaanbeschadiging, groot inwendig bloedverlies'. Onder meer een van de hartkamers bleek te zijn doorsneden. Om half-twaalf werd Andrée in het ziekenhuis met haar man geconfronteerd. Ook haar leven leek in één klap tot stilstand gekomen.

Ed van Thijn zat die avond in de Amsterdam Arena bij de UEFA Cup-wedstrijd Ajax-Udinese. Het liep niet goed voor de thuisclub: in de eerste helft was het al snel 0-1 voor de tegenstander. Op een bepaald moment kreeg Van Thijn telefoon: Ad Smit, commissaris van het district Zuidoost. De vraag was of hij het huisadres kende van Andrée van Es. De reden van de vraag werd erbij gegeven. Van Thijn was perplex. Sinds ze elkaar eind jaren zeventig hadden leren kennen, had hij zich met Maarten verwant gevoeld. Eind 1995 was hij nog indringend door hem verhoord, als oud-burgemeester in het kader van de IRT-enquête.

Van Thijn herinnerde zich meteen dat Van Traa hem ongeveer een week eerder over een delicate kwestie advies had gevraagd. Hij had nieuwe informatie ontvangen over datgene wat de Parlementaire Enquêtecommissie Opsporingsmethoden niet boven water had kunnen krijgen. De vraag van Maarten was geweest wat hij daarmee aan moest. Samen waren ze tot de slotsom gekomen dat hij, als hij er iets mee zou willen – de commissie was ontbonden –, eerst nog een keer grondig met zijn bronnen zou moeten spreken. Wellicht met een vertrouwde politiefunctionaris erbij. De herinnering aan het gesprek was voor Van Thijn aanleiding er de volgende dag bij de Amsterdamse politie op aan te dringen extra goed te letten op eventuele onregelmatigheden bij de toedracht van het ongeluk.

Een doorgesneden remkabel, een onklaar gemaakt onderdeel, wat dan ook. Kort daarop berichtte het hoofd van de recherche, Bernard Welten, hem tot zijn opluchting dat er niets verdachts was gevonden. Het op 5 november opgemaakte proces-verbaal van de Technische Ondersteuning bevestigde wat Van Thijn al telefonisch was meegedeeld, namelijk dat de Citroën ‘kort voor de aanrijding rijtechnisch in orde was’. Dit gold ook voor de remmen. Niets wees erop dat er iets was ingebouwd waarmee het mechanisme door een derde kon zijn bestuurd. Dat er geen sprake was geweest van moord op afstand, was in 2002 ook de conclusie van Kees Sietsma en Cyrille Fijnaut, toen zij in het onderzoek naar de beveiliging van Pim Fortuyn volledigheidshalve ook het dossier-Van Traa lichtten.⁴

Na het telefoontje naar de Arena duurde het nog zo’n anderhalf uur voor de politie in de Michelangelostraat verscheen. Een nieuw protocol bepaalde dat bij de niet-natuurlijke dood van een vooraanstaand politicus allereerst de premier diende te worden ingelicht. Het protocol bleek later weliswaar niet te zijn gevolgd – maar wel in zoverre dat Andrée van Es ongeveer als laatste werd ingelicht. Dat moment vergeet ze nooit meer. Het staat haar onder andere nog zo scherp voor ogen, omdat ze toen de bel ging helemaal niet aan een ongeluk dacht. Eerder aan iets wat verband hield met de nasleep van de IRT-affaire. Waren het wel politiemensen, zo laat op de avond?

In overleg met de benedenbuurvrouw werd, in een waas, een volgorde afgesproken. Het eerste was een oppas voor Julien. Die lag te slapen; er moest voor worden gezorgd dat dat zo bleef. Een oppas werd gevonden: goede kennissen van even verderop. Daarna moest ze naar het ziekenhuis voor de confrontatie. Er zat niets anders op. En dan zo snel mogelijk naar Julie. Hoe moeilijk dat ook zou worden, de dochter van Maarten moest het nieuws niet via de media horen. Andrée wist niet dat overal in den lande al druk overleg was gepleegd en dat Julie al op de hoogte was gebracht.

12 André Rouvoet had deel uitgemaakt van de Parlementaire Enquêtecommissie Opsporingsmethoden. In die tijd had hij een bijzondere band met Maarten ontwikkeld. De bewuste nacht was hij nog laat aan het werk. Om een uur of één ging de telefoon. Een verslaggever van de TROS vroeg hem of hij al wist dat Maarten van Traa was omgekomen. Rouvoet was zo geschokt dat hij geen woord kon uitbrengen en de telefoon neerlegde. In een reflex zette hij teletekst aan om te constateren dat het klopte. ‘Ik was helemaal kapot.’ Om de schok te delen, belde hij diezelfde nacht met zijn

collega-Kamerlid Mohamed Rabbae en met Erwin Muller, de griffier van de Enquêtecommissie.

Wat hem van die rampnacht het meest bijstaat, is dat hij steeds maar moest denken aan wat hij de avond tevoren in de trein had gelezen in het stenografisch verslag van een hoorzitting van de dag daarvoor, over de mensenrechten in Iran. Die zitting was door Van Traa geleid, en zowel commissie als getuigen waren in tijdnood gekomen. Een van degenen die als laatste waren gehoord, had zich daarover beklagd: ze had te weinig spreektijd gekregen. Het stenogram vermeldde dat de voorzitter daarop had gezegd: ‘Dat klopt. Maar we hebben allemaal eigenlijk te weinig tijd voor wat we willen doen.’

De Telegraaf rolde die nacht van de pers met een foto van de bijna dode Maarten in zijn auto, zijn gezicht aan het oog onttrokken door een hulpverlener. De foto, schreef Ruud Verdonck in *Trouw* van 25 oktober, was onthutsend. Eigenlijk moesten we dit niet willen. Was het niet ter wille van het slachtoffer zelf, dan wel vanwege de gevoelens van nabestaanden. Voorzitter Kouwenhoven van de organisatie van fotojournalisten NvF wees de kritiek van de hand. De foto had nu eenmaal ‘nieuws waarde’. Eenzelfde discussie ontspon zich vijf jaar later, toen op de dag na de moord op Pim Fortuyn een foto werd gepubliceerd van zijn stoffelijk overschot op het asfalt van de parkeerplaats van het Hilversumse Mediapark. Deze keer ging niet alleen *De Telegraaf* tot publicatie over, maar ook het *Algemeen Dagblad* en de *Volkscrant*. Huub Evers, docent media-ethiek aan de Fontys Hogeschool voor Journalistiek in Tilburg, schreef in *Trouw* van 8 mei 2002: ‘Toen PvdA-Kamerlid Maarten van Traa in 1997 bij een auto-ongeluk om het leven kwam en *De Telegraaf* daags erna een foto van het ongeluk afdruckte, vielen andere kranten daaroverheen. Nu ligt de grens in de fotojournalistiek alweer een stuk verder.’ Volgens hem gingen de media niet te ver. ‘Een echte grens in wat fatsoenlijk is’, was volgens deze ethicus niet te trekken. De opvattingen over wat in zo’n situatie wel en niet hoort, bleken in een paar jaar tijd met andere woorden behoorlijk veranderd.

De wereld waarin Maarten van Traa heeft geleefd en gewerkt, lijkt achttien jaar later tot een afgesloten verleden te behoren. ‘Zijn’ tijd was een andere dan de onze. Net zoals die tijd op zijn beurt een breuk vormde met de periode die eraan vooraf was gegaan. In dit boek zal dat op allerlei manieren blijken. Van het denken over kernwapens tot ‘het populisme’,

en van de criminele burgerinfiltrant tot het mensenrechtenbeleid en de bekommernis om de asielzoekers: het is intussen allemaal net even anders komen te liggen. De thema's zijn vaak dezelfde, maar de geest van de tijd lijkt wezenlijk veranderd. Mient Jan Faber voelt zich veilig bij kernwapens, Jan Pronk is geen lid van de PvdA meer, het project-Europa lijkt meer dan ooit omstreden, van zo intensief mogelijke handelsbetrekkingen met China maakt niemand een probleem, en voor vluchtelingen bestemde boten en scheepjes moeten worden vernietigd voor ze kunnen worden gebruikt. Daar staat tegenover dat Duitsland en Frankrijk toe lijken te groeien naar het accepteren van een Europees distributiestelsel voor asielzoekende vreemdelingen waar Maarten van Traa vanaf zijn komst in de Tweede Kamer steeds vergeefs voor pleitte. Maar de PvdA, de partij waaraan Maarten van Traa in 1974 trouw had gezworen, lijkt inmiddels een van de vele te zijn. Wie is nog in staat onder woorden te brengen waar de sociaaldemocratie tegenwoordig voor staat?

Al deze ontwikkelingen komen in dit boek aan bod. Soms rechtstreeks, soms zijdelings. Maar daarbij gaat het vooral om Maarten van Traa zelf. Die 'oprechte en eerlijke' man, zoals prins Claus hem in zijn condoleancebrief aan Andrée noemde.⁵

* * *

HOOFDSTUK 1

Jeugd

EEN KIND VAN DE BEVRIJDING – RAPENBURG 94 – DEN HAAG

Maarten van Traa werd geboren op 18 mei 1945 in Oegstgeest, twee weken na de bevrijding. Anderhalve maand na Daniel Cohn-Bendit, een paar weken voor Rainer Werner Fassbinder. Mensen wier leven, net als het zijne, in het teken heeft gestaan van oorlog en nooit meer oorlog.

Volgens zijn moeder vond de bevalling plaats bij kaarslicht. De kroniek in het *Leidsch Jaarboekje* van 1946 bevat al bij 21 november 1944 de vermelding ‘Te Leiden geen electrisch licht meer’. Bij 31 maart 1945 is het nog iets ingrijpender: ‘Geen zeep voor kappers, vroedvrouwen enz.’ Voor een goed begrip van de wanhoop in de laatste fase van de Tweede Wereldoorlog is het verhelderend iets te citeren uit brieven van Leidse tijdgenoten. Allereerst een brief van Johan Huizinga. Op 7 december 1944 was de historicus 72 jaar geworden, waarvoor hij een felicitatie van zijn vroegere vriend Herman Colenbrander had ontvangen. Met een vertraging van enkele weken werd de brief bezorgd in De Steeg, waar het gezin Huizinga in het buitenhuis van Rudolf Pabus Cleveringa onderdak had gevonden. Professor Cleveringa was de man van het op 26 november 1940 uitgesproken protest tegen het ontslag van de Joodse hoogleraren. Op eerste kerstdag 1944 antwoordde Huizinga:

Beste Herman,

Je brief van 7 Dec. kreeg ik eergisteren 23. Dec., de post uit Leiden doet er altijd bijzonder lang over. Hartelijk dank voor je gelukwensen; intussen ben je zelf 73 geworden, waarmee van harte gelukgewenscht. Wat worden die getallen bedenkelijk hoog! [...] Met de ingevallen vorst hebben we ons beperkt tot één kamer, die we goed kunnen verwarmen, nadat tevoren onze groote kamer al gehalveerd was, sedert daar op 5. XI de heel groote ruit (M. 1.50 x 3.75) totaal versplinterde bij een bominslag, die helaas ook 6 menschenlevens kostte. [...] De vooruitzichten op een spoedige bevrijding van heel ons land lijken nog niet heel groot. Men begrijpt maar niet, hoe er aan deze verderfelijke oorlog een eind kan komen. Wij hadden toch voor onzen ouden dag een beteren tijd verdiend, zou men zeggen. Maar het helpt niet, wij moeten verder. [...] Wat heeft het geweld onze heele maatschappij, ons land en ons leven oneindig veel meer en langer ontwricht, dan wij vroeger ooit gedacht zouden hebben. [...] Wees met Maria en de kinderen van ons beiden hartelijk gegroet, het beste gewenscht voor 1945, en sterkte! Waar zijn de dagen gebleven van 1916 tot 1925, toen wij samen in de Gids-redactie elkaar zagen!

t.t. H.

Het was een van zijn laatste brieven. Op 1 februari 1945 overleed Huizinga, acht maanden voor Colenbrander. Illustratief voor de stemming in de generatie daaronder is een brief van C.H. Telders, een latere vicepresident van de Hoge Raad. Op 11 april schreef hij aan de oudste zoon van Colenbrander, zijn vriend Sybout:

Beste Sybout,

Ondoorgrondelijke waanzin maakt Holland tot een egestelling. [...] 'Ayez pitié.' Ik gevoel er niets voor Koerland of Duinkerken hier herhaald te zien. Straks komen de regens en de voorjaarsstormen, die de neiging hebben de operaties te vertragen! Kan ons iets anders redden dan dat ze tot inzicht komen? [...]

Tekenend is dat studie en uitwisseling van gedachten ook in die donkerste dagen gewoon doorging. Uit dezelfde brief:

Een dezer dagen zend ik je een stuk over Russische politiek.
 Betere uit- en inwerking van dat wat je eenige tijd geleden van
 mij meenam. Ter kennisname en critiek zend ik het je. Wil je het
 hebben dan is het jouw.
 Naar ik hoop tot spoedig ziens

C.

Zo verschrikkelijk als de oorlog was, zo moeilijk was het laatste oorlogsjaar voor de bevolking, voor zover al niet eerder opgesloten, weggevoerd of vermoord. Dat gold ook voor degenen die tot de Nederlandse intelligentsia behoorden. Misschien mede daarom bevatte de tekst op het geboortekaartje van Maarten de soberst denkbare formulering: ‘De heer en mevrouw Van Traa-van der Burg geven kennis van de geboorte van hun zoon Maarten. Leiden, 18 mei 1945, Rapenburg 94. Tijdelijk: Diaconessenhuis, Oegstgeest.’

Geen merkbare vreugde, geen enkele opmerking over herrijzend Nederland. En al evenmin iets over de gezondheid van moeder en kind of een verwijzing naar het oudere zusje Olga dat, acht dagen eerder zeven geworden, de oorlogsjaren deels bewust had meegemaakt. Als gevolg van de komst van Maarten moest ze haar eigen kamer afstaan – met uitzicht op de Pieterskerk. Ze herinnert zich nog dat haar moeder tijdens de zwangerschap extra jam kreeg en deze voorkeursbehandeling te hebben gebillijkt, maar ook dat ze niet heel ingenomen was met de verhuizing naar een kamer op zolder. Voor vrijwel iedereen was de lange aanloop naar het eind van de oorlog spannend en moeilijk geweest. De Van Traas maakten daarop geen uitzondering.

Of de uitzinnige vreugde van de bevrijding zich op en na 5 mei ook van hen meester maakte? De correspondent van de Britse *Daily Mail* schreef op 8 mei dat ‘de aankomst van het 49ste ‘Britsche Verkenners-Bataljon te Amsterdam vreugdetafereelen (schiep) die alles overtroffen wat hij tot dusverre in verschillende bevrijde landen had gezien’. Het is niet aan te nemen dat het in Leiden heel anders toeling. Marijke Visser, toen een meisje van acht, woonde net als de Van Traas aan de even kant van het Rapenburg. Nog goed herinnert ze zich dat de Canadezen langzaam aan de overzijde aan kwamen rijden, in hun jeeps, langs het Academieggebouw. Samen met haar moeder holde ze de trappen af ‘de straat op, de brug over en daar zaten wij tweeën naast een Canadees in de jeep’.¹

Bij Jet van Traa, de moeder van Maarten, is iets van die plotseling ingetreden ontspanning te zien op een foto die op p. 536 in het boek van

Madelon de Keizer over het illegale *Parool* is afgedrukt. In de voorjaarszon heeft zich op de monumentale trap van het Leidse stadhuis aan de Breestraat een groepje mensen verzameld. Zo te zien allen dertigers. Het kan haast niet anders of hier is, mogelijk op de dag van de bevrijding, de kerngroep van het Leidse *Parool* gefotografeerd. Dit blad, officieel *Het Leidse Nieuwsbulletin*, verscheen vanaf 17 oktober 1944 tot de bevrijding twee- tot driemaal per week en was opgezet op instigatie van de landelijke leiding. De licht kalende man bovenaan rechts op de foto is C. (Carel) J.J.G. Vosmaer. Na het noodgedwongen vertrek uit Leiden van K. (Klaas) Wiersma was Vosmaer, samen met de al eerdergenoemde Sybout Colenbrander en Jet van Traa, een van de drie redacteurs van 'het Leidse *Parool*'. Vosmaer woonde net als de Van Traas en het gezin Wiersma aan het Rapenburg, maar dan aan de overkant. In de man die zijn wang op zijn rechterarm laat steunen is Wiersma zelf te herkennen: tot 1942 repetitor burgerlijk recht, later achtereenvolgens secretaris van het college van curatoren van de Leidse universiteit, hoogleraar, staatssecretaris van Justitie en ten slotte raadsheer in de Hoge Raad. Net als zijn in 2013 overleden echtgenote Nanna zou Wiersma in het leven van het gezin Van Traa een rol van belang spelen. Jet van Traa is de vrouw in amazonezit. Ze draagt een lange elegante mantel en zit half in de schaduw van de balustrade. Vanwege de vergevorderde staat van haar zwangerschap kon ze vermoedelijk alleen zo nog enigszins gemakkelijk zitten. Als enige uit het groepje kijkt ze naar de fotograaf. Wie was dat? Wellicht Sybout Colenbrander, de derde man in het *Parool*-groepje. Die staat namelijk niet op de foto. De foto is voor het leven van Maarten van Traa een bijzondere beeldrager. In de jaren tachtig, toen ze te zien was op een expositie over het illegale *Parool*, zei hij tegen een vriendin, wijzend op de in die lange mantel vrijwel onzichtbare buik van zijn moeder: 'Kijk, daar zit ik!'

Iemand die het laatste stukje van de zwangerschap van Jet bewust meemaakte was haar jongere zusje Mia. Mia van Meurs-van der Burg speelde net als haar vriend en minnaar Van Heuven Goedhart, de man die na zijn vlucht naar Engeland korte tijd minister van Justitie was in het Londense kabinet, een centrale rol in het verzet. Tijdens de bevrijding was ze 34. Ze had toen al een bewogen leven achter de rug, waaronder, in 1944, ook enkele maanden Oranjehotel, de strafgevangenis in Scheveningen. Tante Mia komt nog uitgebreid aan bod. Toen ze haar neef Maarten in 1995 met zijn vijftigste verjaardag feliciteerde schreef ze hem:

Wat zou je moeder daar graag zijn bij geweest. Ik heb mijn vrienden hier net verteld over mijn bezoek aan haar op de 7de mei 1945 (geloof ik) met de Canadese vrachtauto die ‘Het Parool’ van Amsterdam naar Leiden bracht en je moeder die haar laatste pakje boter (haar zwangerschapsrantsoen) voor de Canadezen aanbrak. Zó blij was ze. Ik vond het zonde want die Canadezen hadden genoeg te eten!

Olga van Traa bevestigt het verhaal. Ze voegt eraan toe dat in die roomboter pannenkoeken werden gebakken. Pannenkoeken in roomboter – dat was haar moeder ten voeten uit. Gebakken door de hulp. Jet van Traa stond nooit in de keuken. De bevalling zelf maakte Mia niet mee. Daarvoor was er in Amsterdam te veel werk aan de winkel. Al op 6 mei 1945 betrok *Het Parool* het gebouw van *De Telegraaf* aan de Nieuwezijds Voorburgwal. Bij de omschakeling naar een ‘gewoon’ dagblad kwam bovendien veel kijken. En niet alleen daarbij. In het hele land was alles in één klap anders. Op 24 mei 1945 berichtte ingenieur C. van Traa, waarnemend directeur van de dienst Stadsontwikkeling van de gemeente Rotterdam (‘oom Kees’ voor Maarten) dat in deze stad 50.000 woningen nodig waren en dat de verwoeste binnenstad, in plaats van de 12 meter van voor de oorlog, 16 tot 19 meter hoog zou worden. De totale wederopbouw van Rotterdam zou volgens zijn berekening ongeveer 600 miljoen ‘vooroorlogsche guldens’ kosten.

Op dit punt wordt de film ruim veertig jaar vooruitgespoeld. Op 26 november 1987 hield de hoofdpersoon van dit boek tijdens de jaarlijkse bijeenkomst voor de Amerikaanse gemeenschap in Nederland de *keynote-speech* op *Thanksgiving Day* – als vervanger van de zieke Joop den Uyl. Vanwege de Pilgrim Fathers vindt die bijeenkomst traditiegetrouw plaats in Leiden, in de Pieterskerk. Op een steenworp afstand van zijn voormalige ouderlijk huis begon Maarten zijn toespraak aldus:

I am a child of the liberation, born in 1945. Raised in the shadow of this Pieterskerk for the first two years of my life at Rapenburg 94, I do not remember my first encounter with America. But my mother will have shown me to the passing American soldiers, maybe general Bedell Smith, who escorted Churchill when he passed Rapenburg in 1945 [...].

Er kan van uit worden gegaan dat het Amerikaanse publiek die aanhef bijzonder heeft gewaardeerd. Baby Maarten, opgedragen aan de Amerikaanse bevrijders, op een steenworp afstand van de plaats van samenkomenst... Maar kloppen deed het niet helemaal. Churchill bezocht Leiden namelijk pas op 10 mei 1946, toen hij in dezelfde kerk uit handen van de grote Cleveringa een eredoctoraat in de rechtsgeleerdheid ontving.

Niet toevallig is weinig bekend over wat de echtgenoot van Jet in de dagen rond de bevrijding deed. Die trad nu eenmaal niet graag op de voorgrond. Pieter Cornelis van Traa was sinds 1934 repetitor voor de economische vakken (de Leidse Academie kende nog geen economische faculteit). Nadat de universiteit in 1940 door de bezetter was gesloten, werden sinds begin 1943 geen colleges meer gegeven. Als gevolg daarvan had Piet van Traa in de laatste jaren van de oorlog alleen nog af en toe clandestien een enkele student die zich zonder uitzicht op een tentamencijfer in het bijvak economie kwam scholen. Een van hen was de latere minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoel. Na het overlijden van Piet van Traa getuigde Van der Stoel er in een brief aan Maarten van hoezeer hij prijs had gesteld op de lessen van zijn vader. Hij bewaarde, schreef hij, een ‘dankbare herinnering aan de spirituele wijze waarop hij mij als jong student in de oorlog clandestien de beginselen van de economie bijbracht’.

In die laatste oorlogsjaren had Piet van Traa dus aanzienlijk minder omhanden dan vroeger. Ongetwijfeld zal hij hebben gestudeerd; hij zou zijn hele leven een kritische onderzoeker blijven. Het zwaartepunt van zijn bezigheden lag echter elders. In de hongerwinter was hij het die bij de boeren langsging en sieraden en geld ruilde voor eten. Marijke Visser, een van de speelkameraadjes van Olga, herinnert zich dat haar moeder een keer samen met mijnheer Van Traa op fietsen met houten banden Noord-Holland introk. ‘Ze kwamen terug met eten – aardappelen, suikerbieten, en een eitje voor iedereen. Wij zaten in de keuken om de tafel van de Van Traas, en Piet vroeg aan iedereen: “Hoe wil je je eitje? En jij Marijke?” Marijke had geen idee – misschien had ik in maanden geen ei gezien, laat staan gegeten.’

Even verderop, in het grote huis Rapenburg 104, woonden Kees de Meijere en zijn vrouw Retha. De Meijere, na de oorlog tot raadsheer in de Hoge Raad benoemd, was repetitor, net als Piet van Traa. Hermanna Margaretha Huizinga was de jongste dochter uit het eerste huwelijk van Johan Huizinga. Retha en Kees de Meijere zouden hun hele leven innig met de

Van Traas bevriend blijven. De huidige bewoners van nummer 104, Jeroen en Paulien Chorus, die het huis in 1987 kochten, zien Retha en Jet nog voor zich, in de beslotenheid van die stadstuin, op een steenworp afstand van de Academie. De vriendschap tussen de echtparen De Meijere en Van Traa zette zich door bij hun kinderen. De oudste dochter Mary, anderhalve maand ouder dan Olga, was Olga's hartsvriendin. Haar jongere zus Barbara werd een van de beste vriendinnen van Maarten. Nog in een brief van 24 januari 1978 noemde ze hem 'per slot mijn trouwste vriend'.

Tragiek, van welke aard ook, was in die jaren heel ver weg. Johan Huizinga schreef naar aanleiding van de geboorte van zijn kleindochter Mary op 24 juni 1938 aan zijn Zwitserse collega Werner Kaegi over een 'tadellose Baby', daaraan toevoegend dat Retha en haar man 'jetzt [wohnen] in einem grossen alten Haus am Rapenburg, das sie sehr "gezellig" eingerichtet haben'.²

Rapenburg 104 was een huis met geschiedenis. In 1566 werd Gerardus Tuningius er geboren, die in 1590 hoogleraar 'Institutionum' aan de Academie werd, en bij wie Hugo de Groot college liep. Als, vele eeuwen later, Sinterklaas op nummer 104 zijn opwachting maakte, pakte hij bij zijn vermaning aan de Rapenburgkinderen het Commentaar van Johannes Voet op de Pandecten uit het Romeinse recht uit de kast – een foliant uit 1698.

Tussen de De Meijeres en de Van Traas, in de bocht van het Rapenburg, woonden sinds september 1942 de jonge jurist Jerome Heldring en zijn vrouw Fiet. Het echtpaar was iets jonger dan de burens, en toen nog zonder kinderen, maar er was meteen een goed contact. Retha de Meijere en Fiet Heldring speelden beiden piano – ook quatre-mains. Fiet speelde bij gelegenheid graag voor Piet van Traa, die in zijn jonge jaren cello had gespeeld en later, als student, trombone. Aan de andere kant van de Van Traas, op nummer 82, naar de hoek van de Kloksteeg, waar de Wiersma's woonden, zat sinds najaar 1942 Petra Visser-Werkman met haar dochter Marijke. Petra Visser, een clubgenootje van Nanna Wiersma, was door de oorlog gescheiden van haar echtgenoot. Ze woonde er op kamers, met een Joodse onderduikster als buurvrouw. En aan de overkant woonde dus Carel Vosmaer.

Het was kortom een biotoop waar bijna iedereen elkaar kende. Dat was bijzonder, omdat overal onderduikers zaten. Tot de bewoners van het Rapenburg in bezettingstijd behoorde bijvoorbeeld het echtpaar Van Raalte-Simons. Onder de naam Wijsman bewoonden ze de eerste verdieping van een huis aan de overkant van de Van Traas. Hun dochter Maja zat weer aan de even kant, bij de Wiersma's. Ernst van Raalte, destijds parle-